Gabriela RADU
(Universitatea de Vest din Timişoara)

Rituri funerare la romani. *Eneida*

Abstract: (Funeral Rites in Ancient Rome. *Aeneid*) Funeral rites are the expression of a religious attitude that reflects man's belief in the afterlife. In *Aeneid*, Virgil describes many rituals associated with burial or cremation. In this paper, I will analyze description of funeral rites in order of seeing if they evoke practice funeral rites as it recorded in archaeological evidence or whether they constitute only a literary convention.

Keywords: funeral rites, cremation, inhumation, burial customs, epic

Rezumat: Expresie a unei atitudini religioase care reflectă credinţa omului în ,,lumea de dincolo", ritul funerar descris în poemul vergilian, *Eneida*, dezvăluie obiceiuri de îngropare şi de incinerare a morţilor practicate în timpurile arhaice, de diferite neamuri – troieni, etrusci, arcadieni, rutuli etc. În lucrarea de faţă, ne propunem să analizăm riturile funerare descrise de Vergiliu pentru a observa dacă ele evocă sau nu practica înregistrată de arheologia funerară sau dacă acestea constituie doar o convenţie literară.

Cuvinte-cheie: funerar, incinerare, înhumare, obicei, epos

Riturile funerare descrise în *Eneida* dezvăluie obiceiuri de îngropare sau de incinerare a celor decedați, obiceiuri practicate de diferite neamuri – troieni, etrusci, arcadieni, rutuli etc. Însă, sunt riturile funerare din Eneida doar o reprezentare poetică, o convenție literară la care a aderat și poetul latin sau ele constituie transpunerea în poezie a unei realități ce corespunde, în fapt, practicilor funerare înregistrate de arheologia funerară?

Există o concordanță a celor mai vechi opere literare grecești, *Iliada*[1] și *Odiseea,* cu arta funerară greacă clasică, cu privire la credințele și riturile funerare (concepții instituite deja până în sec. al VI-lea î. Hr.). Din ambele rezultă credința grecilor că sufletele morţilor ajung în împărăţia lui Hades şi a soţiei sale, Persefona, sub pământ (*Iliada*) sau departe în vest, la marginile oceanului (*Odiseea*), sub forma unor umbre fade care păstrează, după moarte, înfăţişarea lor terestră. Palide, lipsite de sânge şi lipsite de orice consistenţă, umbrele dețin o minimă conştiinţă de sine, pentru menținerea căreia însă, trebuie să aibă parte de ofrande din partea celor vii

[1] Cf. Homer, Iliad 23. 63 ff.

BDD-A26642 © 2017 „Jozsef Attila" Tudomanyi Egyetem Kiado Szeged; Editura Universității de Vest din Timișoara
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.188 (2026-11-07 07:03:42 UTC)

(Homer 1999: 496): „ἦλθε δ᾽ ἐπὶ ψυχὴ Πατροκλῆος δειλοῖο / πάντ᾽ αὐτῷ μέγεθός τε καὶ ὄμματα κάλ᾽ ἐϊκυῖα / καὶ φωνήν, καὶ τοῖα περὶ χροῒ εἵματα ἕστο”[2].

La romani, potrivit credinţelor timpurii, sufletele celor decedaţi (*lares, manes*) ajungeau după moarte, fie în mormânt – loc în care *supravieţuiesc*, sunt incolori şi nediferenţiaţi la înfăţişare, pot fi deopotrivă slabi şi puternici, înfricoşători şi favorabili celor vii, nu îşi doresc decât să-şi regăsească vatra şi de aceea trebuie îmblânziţi prin ofrande şi asiguraţi că au un loc în sufletele celor vii (Toynbee 1971, 35), – fie într-o regiune subterană, obscură, stăpânită de zeul Orcus, posibil, o divinitate de origine etruscă. Acolo treceau într-o anume stare de existenţă conştientă, asemănătoare celei de pe pământ. Cel din urmă aspect este prezent în comedia plautină *Mostellaria* (Plautus 1924, 340): „nam me Acheruntem recipere Orcus noluit, Quia praemature vita careo”[3]. Cu privire la Mani, aflăm la Cicero (Cicero 1928, 398) care citează, în fapt, un fragment din Legea celor XII Table că aceştia reprezentau, la început, o *colectivitate (nediferenţiată)* de natură divină, venerată ca strămoşi: „deorum manium iura sancta sunto. Suos leto datos divos habento”.[4] Însă tot Cicero este cel dintâi care se referă la *Di Manes*, nu numai ca la colectivitatea/comunitatea spiritelor morţilor, ci ca la un concept desemnând o existenţă individuală după moarte (Toynbee 1971, 35): „coniuratorum manes mortuorum[5]”.

Ideea existenţei individuale după moarte este înregistrată de epigrafia funerară, începând cu perioada augustană, când inscripţiile de pe morminte combină formula tradiţională *D(is) M(anibus)* cu numele personal al decedatului (Toynbee 1971, 35).

Cu privire la sălaşul Manilor,se credea că aceştia sălăşluiau sub pământ sau în preajma mormântului unde aveau parte de ofrande. Împărăţia aceasta a morţilor nu era însă izolată complet de lumea de aici, ci corespundea cu ea printr-o groapă făcută în pământ (*mundus*) în apropierea oraşului sau a satului şi era acoperită cu o piatră (*lapis manalis*). De trei ori pe an, la 24 august, 5 octombrie şi 8 noiembrie, se ridica această piatră pentru ca sufletele să iasă şi să se ducă să-şi vadă rudele. Mai târziu, sunt înregistrate destule dovezi despre necesitatea ca cei vii să menţină morţii „în viaţă” oferindu-le mâncare şi ceva de băut – ulei sau chiar sânge; din aceleaşi considerente, morţii erau „luaţi” părtaşi la mesele funerare date de rude,în preajma mormântului. Uneori, erau făcute găuri înspre mormânt şi introduse ţevi prin care ofrandele erau trimise decedaţi. Se credea că morţii odihnesc în sânul mamei pământ. Reprezentarea *Terra Mater* în arta sepulcrală este motivată de această credinţă. Rezultând tot de aici, formula din epitafe: *S(it) T(ibi) T(erra) L(evis)* şi noţiunea

[2] Iată-l se-apropie sufletul, bietul prieten Patrocle / El întru toate leit la stat şi la ochii cei galeşi / Ca şi la glas şi la haina-i purtată pe trupu-i de dânsul. (Homer, *Iliada*, p. 895).
[3] Orcus nu a vrut să mă primească în Aheron, căci am murit de moarte prematură. (Pl., *Mos*., 2.2, 70)
[4] Drepturile zeilor lumii de jos trebuie sa fie sacre.
[5] Spiritele morţilor uneltitori (Cicero, *Pis*., 7. 16).

BDD-A26642 © 2017 „Jozsef Attila” Tudomanyi Egyetem Kiado Szeged; Editura Universităţii de Vest din Timişoara
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.188 (2026-11-07 07:03:42 UTC)

nemuririi prin unirea cu Mama Pământ: „cinis sum cinis terra est terra dea ergo ego mortua non sum”[6] (Toynbee 1971, 37).

O altă reprezentare a lumii de dincolo, aflată în strânsă legătură cu cea de dinainte, constă în credința că mormântul însuși este locul în care cel decedat locuiește. Așa se explică faptul că arhitectura unor mausolee și forma unor monumente sepulcrale amintesc casele celor vii. De aici, încercarea de a-i face pe cei morți să se „simtă” acasă în mormânt prin reprezentarea în fresce, mozaic, piatră sau stuc a obiectelor familiare: articole de toaletă, veselă, mobilă, unelte, materiale de scris folosite odinioară (Toynbee 1971, 38).

În credința romană, regatul morților era stăpânit de Dis Pater sau Dispater (cf. skt. Dyaus Pitar), la origine o divinitate htoniană, ulterior subsumată lui Pluto/Hades. Acesta este introdus la Roma în timpul primului război punic (264-241 î. Hr.), mai exact, în 249 î. Hr., când Senatul Roman decide organizarea unor festivaluri în cinstea lui Dis Pater și a Proserpinei.

În epoca clasică, Vergiliu este primul scriitor care, în cartea a VI-a a *Eneidei*, a apelat la mitologia greacă pentru a reprezenta lumea de dincolo. (Toynbee 1971, 36) Topografia vergiliană este elaborată și are o diviziune tripartită: *Limbo* – regiunea din marginea Hadesului în care sunt „găzduiți” copiii și cei care au murit înainte de vreme „Continuo auditae voces vagitus et ingens / infantumque animae flentes, in limine primo…”[7] (Virg., *Aen*., VI, 426) și „Proxima deinde tenent maesti loca, qui sibi letum / insontes peperere manu lucemque perosi proiecere animas.”[8], *Văile Plângerii:* „Nec procul hinc partem fusi monstrantur in omnem / Lugentes Campi”[9] (Virg., *Aen*., VI, 440), – *Tartarul* în care nelegiuiții legendari sunt supuși torturii – „…Cărarea de la stânga, / Ducând către nelegiuitul Tartar, / E-a răilor, ce-și ispășesc osânda.” (p. 299) și *Câmpiile Elizee* unde eroii se bucură de plăcerile pe care le-au cunoscut în viață – „nulli certa domus; lucis habitamus opacis / riparumque toros et prata recentia rivis / incolimus…”[10] (Virg., *Aen*., VI, 673-5).

Deși numeroși scriitori latini s-au folosit de viziunea asupra vieții de dincolo moștenită de la greci, această reprezentare este o convenție poetică, neconformă cu cea a romanului de rând. Epitafele și arta funerară ignoră această viziune aproape în întregime.

Acestea și riturile practicate la mormânt sugerează că mulțimea de oameni care alcătuia societatea romană avea altă viziune despre viața de dincolo, una destul de diferită de cea „promovată” de literatură. Mai mult, este manifest un real scepticism

[6] CIL 66.4.29609.

[7] „…pe-ntâiul prag al Morții / Sunt suflete de prunci, tânguitoare” (Verg., *Eneida*, p. 292).

[8] „Stau triști în preajmă cei ce, făr’ vreo vină, / Cu mâna lor și-au cășunat sfârșitul (Verg., *Eneida*, p. 293).

[9] „Nu departe / Se desfășoară, cât cuprinzi cu ochii / Câmpiile Jelirii. (Verg., *Eneida*, p. 294).

[10] „Sălaș statornic n-are-aice nime; / Hălăduim prin umbra crângurilor / Și ne culcăm pe prispa râurilor / Și prin pășuni, de-ape înviorate.” (Verg., *Eneida*, p. 292).

BDD-A26642 © 2017 „Jozsef Attila” Tudomanyi Egyetem Kiado Szeged; Editura Universității de Vest din Timișoara
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.188 (2026-11-07 07:03:42 UTC)

(Toynbee 1971, 34), vizibil în epitafuri funerare de genul celui de pe mormântul Cerelliei Fortunata[11] (probabil sec. al III-lea d. Hr.): „μή μου παρέλθῃς τὸ ἐπίγραμμα, ὁδοιπόρε,/ἀλλὰ σταθεὶς ἄκουε καὶ μαθὼν ἄπι./οὐκ ἔστι ἐν Ἅιδου πλοῖον, οὐ πορθμεὺς Χάρων,/οὐκ Αἰακὸς κλειδοῦχος, οὐχὶ Κέρβερος κύων/ἡμεῖς δὲ πάντες οἱ κάτω τεθνηκότες/ὀστέα τέφρα γεγόναμεν, ἄλλο δὲ οὐδὲ ἕν./εἴρηκά σοι ὀρθῶς ὕπαγε, ὁδοιπόρε,/μὴ καὶ τεθνακὼς ἀδόλεσχός σοι φανῶ/Μὴ μύρα, μὴ στεφάνους λιθίναις στήλαισι χαρίζου·/μηδὲ τὸ πῦρ φλέξῃς ἐς κενὸν ἡ δαπάνη./ζῶντί μοι, εἴ τι θέλεις, χάρισαι τέφρην δὲ μεθύσκων/πηλὸν ποιήσεις, κοὐχ ὁ θανὼν πίεται./τοῦτο ἔσομαι γὰρ ἐγώ, σὺ δὲ τούτοις γῆν ἐπιχώσας/εἰπέ ὅτι οὐκ ὢν ἦν τοῦτο πάλιν γέγονα”[12].

Incinerare sau înhumare? Potrivit lui Cicero, (Cicero 1928, 440) înhumarea, nu incinerarea, a constituit modul de înmormântare cel mai vechi, la romani: „At mihi quidem antiquissimum sepulturae genus illud fuisse videtur quo apud Xenophontem Cyrus utitur: redditur enim terrae corpus, et ita locatum ac situm quasi operimento matris obducitur. Eodemque ritu in eo sepulcro quod <haud> procul a Fontis ara est, regem nostrum Numam conditum accepimus, gentemque Corneliam usque ad memoriam nostram hac sepultura scimus esse usam. C. Mari sitas reliquias apud Anienem dissipari iussit Sylla victor, acerbiore odio incitatus, quam si tam sapiens fuisset quam fuit vehemens.”[13] Aceeași idee este prezentă și la Plinius cel Bătrân (Pliny 1942: 632): „ipsum cremare, apud Romanos non fuit veteris instituti: terra

[11] CIL 6.14672 este un monument funerar bilingv greco-latin: „D(is) Cerelliae Fortunatae coniugi karissimae cum qua M(anibus) v. ann. XL s.u.q. M. Antonius Encolpus fecit sibi et Antonio Athenaeo liberto suo karissimo et libertis libertabusque eorum et posteris, excepto M. Antonio Athenione quem ueto in eo monimento aditum habere, neque iter ambitum introitum ullum in eo habere, neque sepulturae causa reliquias eius posterorumque eius inferri, quod si quis aduersus hoc quis fecerit, tunc is qui fecerit poenae nomine pontificibus aut antescolaris uirginum s. L m.n. inferre debebit, ideo quia me pos multas iniurias parentem sibi amnegauerit. Et A. Lelio Apeliti, clienti karissimo quem boluerit do(n)ationis causa sarcofagum eligat sibi, opter quod in tam ma(g)na clade non me reliquerit, cuius beneficia (h)abeo”.

[12] „Călătorule, nu trece pe lângă epitaful meu, / Ci oprește-te și ascultă și, odată ce afli adevărul, pleacă mai departe. / Nu este nici o luntre în Hades, nici un luntraș, Caron, / Nici Eac, păstrătorul cheilor sau vreun câine, Cerber. / Ci, noi toți, morții de jos / Am ajuns oase și cenușă; nimic altceva. / Ți-am vorbit cu dreptate; călătorule, pleacă / Doar dacă, deși sunt mort, nu-ți par un flecar. / Nu-mi dărui nici miresme, nici cununi pe mormântul de piatră. / Nu aprinde nici focul; cheltuiala ar fi irosită. / Când sunt viu, dacă vrei ceva, dă-mi o parte / Dar oferind o libație cenușii mele / Vei produce doar noroi și cel mort nu va bea. / Căci asta voi fi, iar când vei presăra țărână peste [rămășițele] acestea / Spune că ceea ce am fost când nu eram, am devenit din nou” (trad. din greacă).

[13] „Mi se pare mie, așadar, că acest tip de înmormântare pe care Cirus a cerut-o pentru el – potrivit lui Xenofon, – este cel mai vechi dintre toate, căci este un fel de restituire a trupului pe care o facem gliei care, ca o mamă, naște, și ca o mamă, ia înapoi la sânul ei protector. În același fel, vechiul nostru rege, Numa, a fost îngropat în mormânt, aproape de altarul fântânii. Familia Cornelia, de asemenea, a folosit acest tip de înmormântare până într-o vreme de care ne amintim. Cuceritorul Sylla, a poruncit ca trupul lui Marius să fie dezgropat din mormântul său de pe malul râului Anio, împins la această brutalitate barbară de o ciudă neîmpăcată… Probabil din cauza fricii că aceleași lucruri i s-ar putea întâmpla și lui, a poruncit ca trupul lui să-i fie ars după moarte – un obicei pe care primul l-a introdus în familia patriciana Cornelia.

BDD-A26642 © 2017 „Jozsef Attila” Tudomanyi Egyetem Kiado Szeged; Editura Universității de Vest din Timișoara
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.188 (2026-11-07 07:03:42 UTC)

condebantur”[14]. Tot Plinius spune că multe familii romane au păstrat obiceiul înhumării, cea mai celebra fiind Gens Cornelia din care Sylla a fost primul membru care a fost incinerat.

Cât privește practica înhumării, comentatorii operei vergiliene au dezbătut în numeroase studii[15], ipoteza cunoașterii/ignorării de către Vergiliu a obiceiurilor funerare practicate pe teritoriul italic în vremurile arhaice. Nu se ştie sigur dacă poetul latin cunoştea vechile morminte etrusce situate în apropierea Romei şi ca urmare a acestui fapt aflase despre obiceiurile nobilului neam etrusc de a-şi îngropa morţii. În poemul vergilian, urmaşii etruscilor, rutulii conduşi de Turnus şi volscii, practicau înhumarea. Rândurile următoare cuprind secvenţe din riturile de îngropare a morţilor care confirmă ideea că Vergiliu cunoştea bine obiceiul înhumării practicat de vechile seminţii italice.

Principalul termen care desemnează actul aşezării rămăşiţelor în groapă (fie a trupului celui decedat, fie a oaselor acestuia) în traducerea românească a profesorului G.I. Tohăneanu este verbul arhaic „a astruca”. În limba latină, verbul *astruere* are înţelesul de „a construi în plus”, „a construi peste”, „a adăuga”. Lexemul moştenit în limba română (< lat. **astruicare*[16]), „a astruca” înseamnă „a înmormânta”, „a îngropa” şi, folosit cu mare frecvenţă de către traducător, apare chiar din primul cânt al epopeii, ca determinare atributivă a numelui propriu Antenor[17], – erou troian, care, după ce s-a refugiat pe coastele Adriaticii, în Italia şi a întemeiat cetatea Patavium[18] (Padova) a fost „…*Astrucat* cu grijă, / Acum, tihnit, el odihneşte-n pace…” (Vergilius 1994, 46). Investit datorită vechimii cu prestigiu stilistic, „astrucat”, traduce, în acest prim caz, forma adjectivală latină *compostus* (de la verbul *compono, componere, composui, compositum* – „a pune laolaltă”, „a aranja”, „a împăca”), prezentă în versul, „nunc placida *compostus* pace quiescit” (Virgil 1999, 278). Elementul participial *compostus* (înzestrat cu un „suflu” arhaic, datorită formei sincopate, *compostus/compositum*) nu oferă certitudini cu privire la metoda funerară folosită în cazul lui Antenor, dar e foarte probabil ca aceasta să fi fost incinerarea, rit funerar obişnuit în perioada miceniană.

[14] La romani, obiceiul vechi nu era incinerarea, ci îngroparea morților.
[15] Cf. Catharine Saunders, *Cremation and inhumation in Aeneid*, AJPh 46.4, 1925, p. 352-357.
[16] *Astrucá (-c-, -át*), vb. – „1. A acoperi. – 2. A îngropa, a acoperi cu pământ.” Lat. **astru(i)cāre*, de la astruĕre (Meyer-Lübke, ZRPh., XXVII, 253; Candrea, Rom., XXXI, 302; Candrea, *Éléments*, 79; Puşcariu 153; Candrea-Dens., 106; REW 748; DAR; Rosetti, I, 163). Nu este probabilă der. propusă de Cihac, din sl. *sŭkryti* „a ascunde”. – Der. *astrucământ*, s. n. (Banat, pătură). Sursa: DER (1958-1966)
[17] Antenor apare episodic în *Iliada*. În Cântul III, „he is present when Helen identifies for Priam each of the Greek warriors from the wall of Troy; when she describes Odysseus, Antenor criticizes her, saying how he entertained Odysseus and Menelaus and got to know both. In Book 7, as mentioned above, he advises the Trojans to give Helen back, but Paris refuses to yield.”
[18] Cel mai vechi oraș din nordul peninsulei italice; conform lui Titus Livius, *Ab urbe condita*, cetatea ar fi fost întemeiată în anul 1183 î. Hr. de către Antenor.

BDD-A26642 © 2017 „Jozsef Attila” Tudomanyi Egyetem Kiado Szeged; Editura Universității de Vest din Timișoara
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.188 (2026-11-07 07:03:42 UTC)

Ca om educat aparţinând societăţii romane din secolul I î. Hr., Vergilius aderă la convingerile deja menţionate ale membrilor acestei societăţi cu privire la caracterul prim al înhumării faţă de incinerare pe teritoriul peninsulei italice, în perioada arhaică. Pentru probarea faptului că poetul latin a distribuit, deliberat, metoda de înmormântare în funcţie de apartenenţa de neam, două sunt pasajele pe care le supun observaţiei. Primul, discursul dinaintea morţii rostit de Mezentiu şi adresat duşmanului său, Enea, cuprinde versul: „*corpus* humo patiare tegi" (Virgil 1999, 232), în traducere, „îngăduie să-mi fie *trupul* / Cu ţărnă astrucat" (Vergilius 1994, 520). Elementul lexical cheie este *corpus*; în traducere, *trupul*. În urma „confruntării" versiunilor rezultă corespondenţa celor doi termeni, infinitivul *tegi* (de la *tegere* „a acoperi") şi „să fie astrucat". Nu întâmplător, Mezentius – cel de neam etrusc – insistă ca trupul „să fie cu ţărnă astrucat", aluzia la ritul înhumării, practicat de triburile etrusce, fiind extrem de clară.

O atentă selecţie lexicală a unui fragment original din cântul X, dezvăluie cu certitudine, dacă mai era nevoie, că metoda de îngropare folosită de către troieni a presupus incinerarea: „…non te optima mater / *Condet humi* patriove onerabit *membra* sepulchro" (Virgil 1999, 208). Traducerea românească întăreşte ideea: Versurile „Prea buna-ţi maică n-o să te îngroape / Şi *mădularele* n-o să-ţi astruce / Acasă, în mormânt…" (Vergilius 1994, 502). Elementele-cheie în ambele versiuni sunt *membra* şi *mădularele*, acestea sunt, de fapt, părţile rămase după incinerarea corpului; poetul nu spune *corpus onerare*, ci *membra onerare*.

Din nou, două pasaje aflate în contrapunct, de data aceasta în cântul XI, probează selecţia deliberată făcută de poetul latin în privinţa practicii funerare. Frântura de text vergilian, „et sociis *dare* tempus *humandis* praecipitant curae" (Virgil 1999, 234) este redată în limba română, astfel: „E zorit Enea s-astruce pe fârtaţi" (Vergilius 1994, 527). După lupta descrisă în cântul anterior, cei rămaşi de ambele părţi „zoresc" (*praecipitant*) să împlinească „cele cuvenite" morţilor. În versiunea tălmăcită mai sus, expresia „a astruca fârtaţii" nu se referă la înhumare ci *la îngroparea oaselor* după incinerare, ritualul îndeplinit de troieni fiind expus (şi) în versurile: „Pe-ntregul ţărm privesc cum ard fârtaţii / Şi cum se mistuie de flăcări rugul" (Vergilius 1994, 537).

Latinii, care practicau ritul înhumării, îi cer lui Enea „Să-ngăduie cu ţărnă să-i astruce" (Vergilius 1994, 532). Versul vergilian, „*corpora*, per campos ferro quae fusa iacebant, / redderet ac tumulo sineret succedere terrae;" (Virgil 1999, 240) ar putea fi tradus literal prin „să permită ca trupurile să pătrundă în gruiul de ţărână"; ambele versiuni, şi cea originală şi cea tălmăcită aduc o cuvenită precizare cu privire la ritual: *trupurile* erau în acest caz (latinii) acoperite de „ţărână", erau aşadar înhumate. După cum se poate constata confruntând versiunea latină, „sunt illis sua funera" (Virgil 1999, 262), cu cea tâlcuită în româneşte, „…doar şi ei astrucară / Atâţia morţi…" (Vergilius 1994, 548), explicitarea amintită mai înainte nu mai este

BDD-A26642 © 2017 „Jozsef Attila" Tudomanyi Egyetem Kiado Szeged; Editura Universităţii de Vest din Timişoara
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.188 (2026-11-07 07:03:42 UTC)

prezentă în nici una dintre ele, întrucât enunțul face trimitere la riturile funebre practicate de troieni (incinerare).

Este un aspect dovedit[19] că, în privința riturilor funerare ale troienilor și ale grecilor, Vergilius a folosit izvorul epopeilor homerice. Eroii troieni din *Eneida* practică metoda incinerării: „Părintele Enea și cu Tarhon / Pe șerpuitul țărm înalță ruguri. / Acolo toată lumea își aduce / Pe morții săi, cum datina o cere. / Și când, sub ruguri, focul se încinse, / Adâncul cer se-ascunse-n întuneric, / Funinginea cea neagră cotropindu-l. / De trei ori pedestrași în arme lucii / Înconjurară rugurile-ncinse; / De trei ori și călării ocoliră / Învăpăiatul loc de-ngropăciune / Și gemete din gură sloboziră. / De lacrimi e stropită glia, lacrimi / Stropesc și armele. La ceruri urcă / Al trâmbițelor strigăt și jelania / Ostașilor. Pe foc aruncă unii / Răpitul plean de pe latine trupuri / Răpuse: coifuri, spade podobite, / Înfierbântate încă roți și frâie. […] / În jur erau aduși și morții, / Plăvani o droaie. Taie și aruncă / Pe foc mistreți cu țepile zburlite, / Mioare de pe câmpuri înșfăcate. / Pe-ntregul țărm privesc cum ard fârtații / Și cum se mistuie de flăcări rugul / Și nu pot fi îndepărtați de-acolo / Pân' nu coboară noaptea cea jilavă…" (Vergilius 1994, 535)

Doar masa mare a leșurilor neidentificate este incinerată de către latini; nu este o neconcordanță față de datina înhumării constant practicată de către latini în *Eneida*, ci o „abatere" de la ea, în împrejurările războiului: Și latinii, bieții, / Au ridicat nenumărate ruguri. / O parte dintre morți îi îngropară / Pe loc; pe alții-i iau și îi strămută-n / Ogor vecin sau îi trimit cetății. / Mormanul greu al restului de leșuri / Le ard de-a valma, fără vreo cinstire, / Făr' să le numere. Și pretutindeni / Lucesc atuncea țarinile-ntinse / De focuri dese-arzând pe întrecute. / Când zorii celei de a treia zile / Răzniseră din cer ghețoasa umbră / A nopții, triști, ei scormonesc grămada / Cenușii, oasele amestecate / Ca să le-adune și să le astruce / Cu-o mână de țărână, caldă încă. (Vergilius 1994, 537)

Incinerarea la troieni. Desluşit şi detaliat însă este ritul funerar prezent în cântul VI, incinerarea eroului troian Misenus, unul dintre însoțitorii lui Enea, „zăcând pe prund, răpus de-o moarte cruntă… (Vergilius 1994, 280). Pentru împlinirea legii funerare, Enea și soții săi „Duc grabnic la-mplinire, / Plângând, învăţăturile Sibilei / Că nu-i răgaz. Adună lemnărie / Pe întrecute, să tocmească rugul, / Nălțându-l pân' la cer. Se duc în codrul / Cel vechi – afunde vizuini de fiare – / Cad brazi; de loviturile săcurii / Huiesc stejari; despică trunchi de frasini / Și lemnul tare de gorun, cu icuri. / De sus, din munți, ei prăvălesc la vale / Mojdreni înalți. […] Iar troienii, / Pe țărm se tânguiau după Misenus / Cu nesecate lacrimi prinosindu-i / Nepăsătorul scrum. Întâi ridică / Un falnic rug, din loazbe răşinoase / Şi ciompuri de gorun, a cărui margini / Le împletesc cu frunze-ntunecate. / Aşază chiparoşi de-ngropăciune / În faţa rugului, împodobindu-l / Cu arme care fulgeră la soare. / În vase de aramă dând în clocot / Pe focul viu, duc alţii apă fiartă / Şi trupul cel pe veci răcit îl spală / Şi-l ung cu iruri. Se

[19] Cf. Segal, Alan F. *Life After Death: A History of the Afterlife in the Religions of the West*. New York: Doubleday, 2004.

BDD-A26642 © 2017 „Jozsef Attila" Tudomanyi Egyetem Kiado Szeged; Editura Universității de Vest din Timișoara
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.188 (2026-11-07 07:03:42 UTC)

aude geamăt. / Apoi pe-o năsălie-aşază mortul / Cel îndelung jelit. Deasupra, straie / De purpură aruncă,-mbrăcăminte / Obişnuită lui. Pe umeri, alţii / Prin uriaşa targă – datorie / Jălalnică – şi, feţele-ntorcându-şi, / Sub rug ei potriviră torţa-aprinsă, / Aşa cum cere datina vechimii. / De-a valma îmbulzite, ard acuma / Prinoase de tămâie, jertfe, -ulcioare / Şi oleul vărsat cu-mbelşugare. / După ce lunecă cenuşa-n ţărnă / Ş-a focului văpaie se potoale, / Şi rămăşiţele cu vin le spală, / Şi scrumul sugător. Iar Corinéus / Cu mare grijă oasele le-alege / Şi-n chiupul de aramă le astrucă. / Tot el, de trei ori soţii-şi înconjoară / Purtând un ol cu apa ispăşirii: / Un ram de-oliv mănos în ea muindu-l, / Cu roua cea uşure îi stropeşte. / Pe cei de faţă-astfel îi lămurează / Rostind, de bun rămas pe veci, voroave./ Cucernicul Enea îi durează / Mormânt semeţ (deasupra aşezându-l / Însemnele vieţii lui: o vâslă / Ş-o trâmbiţă) la poala unui munte / Înalt, ce-i veşniceşte amintirea: / Misenus – şi purta-va acest nume / De-a pururi." (Vergilius 1994, 280-2).

Riturile funerare acordate lui Misenus sunt descrise şi în scurtul crâmpei decupat din cartea a VI-a: „ossaque lecta cado texit Corynaeus aëno" (Virgil 1999, 548) pe care G.I. Tohăneanu le tălmăceşte în româneşte, astfel: „…oasele le-alege / Şi-n chiupul de aramă le astrucă" (Vergilius 1994, 283). Se detaşează din al doilea vers selectat, termenul regional de origine turcă, *chiup*, al cărui corespondent latin este substantivul *cadus* care desemnează un vas pentru păstrat vin, ulei, miere sau, în situaţia comentată, o urnă funerară. Din aria semantică a termenilor funerari, traducătorul a selectat şi verbul arhaic „a astruca", cu toate că în versiunea originală verbul *tegere* („a acoperi", „a ascunde vederii") nu are acelaşi registru funebru – cei doi termeni aparţinând registrului arhaic şi popular sunt aflaţi pe poziţii extreme (deşi raportul sintactic normal în limba de receptare de verb-complement direct pretindea proximitatea lor) – ca elemente expresive fundamentale. După incinerarea trupului, rămăşiţele lui Misenus au fost „astrucate", ascunse vederii în „chiupul de aramă".

Conform vestigiilor arheologice, în Sepulcretum-ul din Forul Roman, în sec. al VIII-lea până în al VI-lea î. Hr. au fost oficiate și incinerări și înhumări (Toynbee 1971, 39).

Cele două rituri de înmormântare au coexistat în toate regiunile peninsulei italice încă din timpul civilizației etrusce (Toynbee 1971,15). Interdicțiile cu privire la înhumări și incinerări, interzise în interiorul orașelor, interdicții instituite în *Legea celor 12 Table*,[20] probează faptul că, în sec. V-lea î. Hr, ambele rituri funerare erau practicate simultan (Toynbee 1971, 39). Alegerea unei metode în detrimentul alteia pare să fi fost condiționată doar de tradiția familială sau de preferința individuală, însă, este un lucru cert că, cele două rituri nu au fost practicate pretutindeni și oricând, în aceeași măsură. (Toynbee 1971, 15).

Deși reprezentarea lumii de dincolo, așa cum o înțelegeau romanii, nu concordă cu cea imaginată de poetul latin, totuși, faptul că în *Eneida* troienii și

[20] Tabla X, Leg., 1,2,10,11.

BDD-A26642 © 2017 „Jozsef Attila" Tudomanyi Egyetem Kiado Szeged; Editura Universității de Vest din Timișoara
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.188 (2026-11-07 07:03:42 UTC)

arcadienii practicau incinerarea, iar rutulii, volscii şi seminţiile latine, înhumarea, probează ideea că, prin distribuirea deliberată a obiceiurilor funerare în funcție de apartenența la neam, Vergilius a cunoscut și a transpus în poezie ritualurile funerare din vechime.

Bibliografie selectivă

Cicero. 1928. *On the Republic. On the laws* (transl. C.W. Keyes). Loeb Classical Library 213. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Cicero. 1909. M. Tulli Ciceronis *Orationes*: Recognovit brevique adnotatione critica instruxit Albertus Curtis Clark. Albert Clark. Oxonii. e Typographeo Clarendoniano. 1909. Scriptorum Classicorum Bibliotheca Oxoniensis.

Erasmo, Mario. 2008. *Reading Death in Ancient Rome*, The Ohio State University Press • Columbus.

Homer. 1995. *The Odyssey* (transl. A.T. Murray). Cambridge MA: Harvard University Press.Loeb Classical Library. Vols. I & II.

Homer. 1999. *The Iliad* (transl. A.T. Murray, Revised by William F. Wyatt). Cambridge MA: Harvard University Press. Loeb Classical Library. Vols. I & II.

Homer. 1967. *Iliada*, traducere în metrul originar de George Murnu, studiu introductiv și note de D.M., Pippidi. București: ELU.

Lucretius. 1975. *On the Nature of Things*, Translated by W. H. D. Rouse Revised by Martin F. Smith, Loeb Classical Library No. 181 (Bks. 1-6) Revised Edition.

Plautus. 1924. With an English translation by Paul Nixon, Loeb Classical Library. London: William Heinemann, vol. 3.

Pliny. 1942. *Natural History*, Volume II: Books 3-7. Translated by H. Rackham. Loeb Classical Library 352. Cambridge. MA: Harvard University Press.

Saunders, Catharine. 1925. *Cremation and inhumation in Aeneid*, in American Journal of Philology. (1925), pp. 352-357, Thematic Index of Classics in Jstor.catalog.perseus.tufts.edu/jstor/ topicpapers.php?t=42...1925.

Sourvinou-Inwod C. 1995. *„Reading" Greek death*. Oxford: Clarendon Press.

Toynbee, J.M.C. 1971. *Death and Burial in the Roman World*, The John Hopkins University Press, Baltimore and London.

Vergilius Maro, Publius. 1994. *Eneida*, prefaţă şi traducere de G.I. Tohăneanu, note şi comentarii de Ioan Leric. Timişoara: Editura Antib.

Virgil. 1999. *Eclogues, Georgics, Aeneid 1-6*, Translated by H. R. Fairclough. Revised by G. P. Goold, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, London, England.

Virgil. 1999. *Aeneid: Books 7-12*. Appendix Vergiliana. Translated by H. Rushton Fairclough. Revised by G. P. Goold. Loeb Classical Library 64. Cambridge, MA: Harvard University Press.

BDD-A26642 © 2017 „Jozsef Attila" Tudomanyi Egyetem Kiado Szeged; Editura Universității de Vest din Timișoara
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.188 (2026-11-07 07:03:42 UTC)